

ՊՐՕՖ. ՆԻԿ. ԱԴՈՆՅ

ՆՈՐ ՀԱՅԵՐԷՆ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

(Dr Art. Abeghian. «Neuarmenische Grammatik, 1936»)

Ստուար աշխատութիւն է, մօտ երեք հարիւր էջ: Ոչ միայն քերականութիւն է, այլ եւ ընթերցարան իր բառարանով: Միայն քերական մասը բռնում է հարիւր եօթանասուն էջ: Շատ շատ է: Քերական ձեռնարկը որքան եւ մանրակրկիտ լինի չի կարող սպառել իր նիւթը եւ մեկնել լեզւի բոլոր նրբութիւնները: Մանկավարժական տեսակէտից եւս նախադասելի է՝ տալ լեզւի ընդհանուր կերտածը իր հիմնական գծերով: Մանրամասնութիւնները, ահգամ՝ երբ կանոնների են վեր ածւած, չփոթում են ուսանողներին եւ աւելի վճատութիւն են բերում քան խրախուսում: Միւս կողմից, կան մանրամասնութիւններ, որ տակաւին տարաւով վիճակի մէջ են եւ վաղաժամ է թերեւս ընտրութիւն անել մրցակից երեւոյթների մէջ: Հարկաւ, այս դիտողութիւնս բնաւ նպատակ չունի որ եւ է կերպ նսեմացնելու Ա. Արեղեանի գեղեցիկ գործը:

Գովելի է որ Ա. Արեղեանը տւել է միաժամանակ երկու գրական լեզուների քերականութիւնը, կցելով նաեւ գրաբարի աղօտ ուրաագիծը: Արեւելեան լեզւի նկատմամբ հետեւել է Մ. Արեղեանի քերականութեան, իսկ արեւմտեանի՝ Հ. Ասատուրի: Գոնէ ինձ այսպէս է թւում: Ոչ մի փորձ չի եղած հաշտեցնելու երկու գրական լեզուները եւ շրջելու նրանց գէպի զարգացման ընդհանուր եւ համերաշխ ուղի: Ա. Արեղեանն եւս հետո է այդպիսի մտադրութիւնից: Նա բաւականացել է դնել դէմ առ դէմ երկու լեզուներում ընդունւած քերական ձեւերը առանց դատաւորի եւ քննադատի սլաշտօն ըստանձնելու: Արձանագրել է ամենայն բարեխղճութեամբ բառերի, բայերի եւ նրանց քերական տարադի շեղումները, ձեռնպահ մնալով որ եւ է միջամտութիւնից, այս կամ այն ձեւին առաւելութիւն տալու որ եւ է թելադրանքից: Մինչդեռ նիւթը պարտադրում է որոշ քննադատական դիրք հանդէպ քերական ճիւղաւորւող, կանոնաւոր թէ՛ զարտուղի, երեւոյթների, նրանց բնաւորութիւնը լուսաբանելու համար, որով

են իրենց ոյժը բացառականի համար եւ անցնում եղակի թիւը ըստ նմանութեան: Հին —նյ հոլովը չի կորչում անյիշատակ, այլ պարտադրում է իր գործիականը՝ —նվ երկու յաղթականներին հաւասարապէս: Գոյութեան պայքարն իշխում է նաեւ լեզւի մէջ եւ մրցակից տարրերը պահում են այս կամ այն կերպ իրենց իրաւունքը: Կռիւը չէ վերջացած: Կարեւորը մնում է դեռ: Ո՞ր բառերը պիտի հոլովին ի—ով եւ ո՞րը՝ ու—ով: Առաջին հոլովիչը, այսինքն —ի աւելի զօրաւոր է քան — ու. վերջինս կարողանում է իւրացնել յատկապէս այն բառերը, որ վերջանում են —ի—ով, (հոգի, հոգու եւ այլն): Միւս գրական շրջանում, ու—ն գրաւում է այն բառերը գլխաւորապէս, որոնք վերջանում են հնչակից ւ—ով՝ հաւ, հաւու, կով, սով, հով, արեւ: Սակայն ի հոլովիչը հետզհետէ զօրանում է եւ արդէն տիրացել է ոչ միայն ի վերջայանգ բառերին, այլ եւ այն բառերին որոնք խմբւած են Աբեղեանի մօտ երրորդ հոլով անւան տակ. (գառի փոխ. գառան, մուկի փոխ. մկան եւ այլն): Կան գրողներ որոնք հոլովում են անգամ շուն, շունի, տուն տունի: Մի խօսքով լեզուն ձգտում է դէպի մի հոլով ունենալու պարզութեան: Թւում է թէ մամուլն ու զրագիտութիւնը տրամադիր են խրախուսելու այս երեւոյթը: Ահա այստեղ է որ քերականը պարտք ունի միջամտելու որպէս դիտող, մանաւանդ որ ներկայ պայմաններում զրագիտութիւնը մեծ գործօն է լեզւի զարգացման գործում աւելի քան երբեք: Կուգեմ ասել որ լեզուն այլեւս կոյր մեքենայ չէ, ինչպէս է անգլագէտ Ժոզովուրդների մէջ, այլ գիտակցութիւնը խոշոր դեր ունի: Լեզուն ձգտում է պարզութեան աշխատելով ստեղծել միահոլով սխտեմ: Ձգտումը գովելի է, որովհետեւ պարզութիւնը դիւրութիւն է, իսկ դիւրութիւնը դանձ է: Սակայն պարզութիւնը ցանկալի է պայմանով որ միօրինակ չլինի, որովհետեւ նախ՝ միօրինակութիւնը տաղտկալի է, աննպաստ բարեհնչութեան եւ նւագայնութեան, եւ երկրորդ՝ միօրինակութիւնն անհրաժեշտ պայման չէ պարզութեան կամ դիւրութեան: Պարզ եւ դիւրին է այն որ ենթարկւում է որոշ օրէնքի կամ կանոնի: Ի՞նչպիսի բառերը ընդունում են սեռականում —ու, օրէնք է. — ւ յանգով միավանկ բառերը հետեւում են նոյն հոլովման, դարձեալ գրեթէ օրէնք է եւ ուրեմն երկու դէպքում էլ բարդութեան կամ դժւարութեան խնդիր չկայ: Ազգերի թէ աղղերու, ազգէ թէ ազգից կրկնակի ձեւերը օրէնքի հաստատութիւն ունենալով չեն կարող եւ չպէտք է նկատւին լեզուն անջրպետող, այլ համազօր եւ համերաշխ երեւոյթներ միեւնոյն ականջի եւ գրչի համար: Նման թեւադրութիւններ թէ նկատողութիւններ պէտք է տեղ ունենան քերա-

կան ձեռնարկներ յէջ որպէսզի գէթ արթուն եւ զգաստ պահեն լեզուական դործօն միտքը ընդգէժ այն մոլոր կարծիքի որ լեզուն անգլիտակից ինքնաշարժ մեքենայ է :

Առնենք խոնարհումները : Որպիսի մեծ ջանք է թափել աշխարհաբարը թեթեւացնելու նաեւ հին լեզու բայագիտական մասը : Այս տեղ եւս պ. Արեղեան, հաւատարիմ իր ընտրած մեթոդին, կարգել է իրար դէմ երկու լեզուների խոնարհումները առանց փորձելու նրանց տարբերութիւնները համեմատելու թեան շաւիղի վրա դնելու : Բացատրել նոր ձեւերի ծագումը նշանակում է գրեթէ երեւան հանել այն կամուրջը որ պիտի միացնէ երկու լեզուները :

Արեւելեան ներկայի դէմ (կարդում եմ) պէտք է դնել արեւմտեան ներկան՝ (կը կարդամ), այլ նշանակել չիք : Խոնարհումը մասն է ձեւաբանութեան եւ իրար դէմ պէտք է դնել նման ձեւերը, ինչ նշանակութիւն եւ ունենան : Արեւելեան ապառնին (կը կարդամ) համապատասխան է ձեւաբանօրէն արեւմտեան ներկային եւ այդպէս էլ պէտք է նշանակել : Պիտի կարդամ—ը մնում է նոյնն եւ արեւելեան լեզուում :

Աշխարհաբարը ջնջել է հին ստորագասական ներկան եւ տեղը դրել սահմանականը : Հին լեզուն չունէր ստորագասական անցեալ անկատար ժամանակը եւ փոխարէնը կիրարկում էր սահմանական եղանակի անկատարը : Այսպէս՝ ասում էին՝ եթէ կարդայցեմ, բայց չէր կարելի ասել օրինակ՝ եթէ կարդայցէի, այլ՝ եթէ կարդայի. եւ որանից ծագում է հետեւութեամբ՝ եթէ կարդամ նոր ձեւը : Այսկերպ հին սահմանականը դառնում է ստորագասական եւ լեզուն ստիպւած է ստեղծել նոր ձեւի սահմանական : Արդի բարբառները վկայում են թէ որպիսի որոնումներ են տեղի ունեցել : Վերջապէս ընդհանրացել է կը կարդամ ձեւը եւ գրական բարձրութեան հասել շնորհիւ կրիկեան քաղաքակրթութեան :

Նկատելու է որ կը կարդամ ունի իր մէջ նաեւ ապագայի իմաստի սաղմը : Հին զգացումով կարդամ սահմանական ներկայ է, եւ կը պահում է նրա ներկայ լինելու դիրքը : Բայց երբ կարդամ ստորագասական է դառնում եւ նոյն մասնիկը տալիս է նրան ապառնի ժամանակի նշանակութիւն : Հին ապառնին նոյնքան ծանրալուր էր, ինչպէս հին ստորագասականը եւ ինքն արդէն կատարեալի ստորագասական ձեւն է, ստացած ապառնի իմաստ : Ստորագասականի կորուստով ապառնին եւս պիտի չքանար : Ա. Արեղեան կարծում է որ կը կամ կու մասնիկը ծագում է հին գոյ բայից, իսկ Մ. Արեղեանի ենթադրութեամբ հին ձեւն է կոյ որ ոչ այլ ինչ է եթէ ոչ ցուցական մասնիկ ահա նը—

չանակութեամբ: Երկու կարծիքն էլ սխալ ենք համարում: Գոյ բայը հնում անգամ այնքան քիչ է գործածւում, որ հետագայում չէր կարող մեծ ծաւալ ստանալ: Կոյ մասնիկը կապ չունի կը-ի հետ եւ հին - կ, (այսորիկ, էսիկ, ասիկա, ասիկակ) ցուցականն է: Հ. Այստեանի մեկնութիւնը միակ հնարաւորն է, որ կը, կու հին կայ ու -ի սըղումն է: Եղած առարկութիւնները հիմնաւոր չեն: Կայ ու կարող է դառնալ կու, ինչպէս երեխայ, երեխայ-ութիւն, սղում է երեխութիւն, տղայ, տղութիւն եւ այլն: Հնագոյն յիշատակութիւնը կու է եւ ոչ կոյ: Կայ մնայ կամ կայ ու մնայ քերականօրէն միեւնոյն կարգի երւոյթ է ինչպէս պիտի մնամ փոխանակ պիտիմ մնամ, կամ ասեսեմ էր, ասեսես էր, եւն: Կայ ու մնայ (մնայ հին սահմանակիմաստով) ունի ներկայի նշանակութիւն. իսկ կայ ու մնայ (մնայ, նոր իմաստով որպէս ստորադասական, մօտաւորապէս՝ կայ (որ) մնայ) կը դառնայ ապառնի: Հայ քերական միտքը գործել է հրաշալի հետեւողականութեամբ: Հին սահմանական ներկան՝ կարդամ դարձրել է ստորադասական եւ ստեղծել նոր ներկայ՝ կը կարդամ. ապա եւ այս ներկան շրջել է ապառնի, այսպիսով թօթաիւն է երկու հին թանձրալուր եւ դժարակազմ ձեւերից՝ կարդայցեմ, կարդացից: Այնուհետեւ կերտել է նոր ներկայ՝ կարդում եմ եւ սրանով լրացրել նոր խոնարհումը Արդ, երբ հասնի ժամանակը եւ կեանքի պայմանները ներեն մտածելու երկու գրական լեզուների միութեան մասին, դիւրին կը լինի հասկանալ որ կարդում եմ եւ կը կարդամ մրցակիցներ չեն, այսինքն մէկը չի սպառնում միւսի գոյութեան, այլ աշխատակիցներ են. կը կարդամ դառնալով միմիայն ապառնի ոչինչ չի կորցնի ոչ ինքը իր հնչական արժէքից եւ ոչ լեզուն՝ իր հարստութիւնից: Նման խորհրդածութեան նիւթ են նաեւ կրաւորական բայերի խոնարհման եւ մանաւանդ հնչաբանական սիստեմի անջատական երեւոյթները երկու լեզուներում: Քննութեան եւ հոգածութեան պէտք ունին, որպէս զի միմեանցից հեռանալու ձգտումը չխրախուսւի: Լաւագոյն դատաւորը լեզուն ինքն է, իր ճիգերը, իր հակումները, որոնք լուսաւորում են իր զարգացման ուղին եւ հիմ են տալիս շտկել վրիպումներն ու չեղումները բարգաւաճման մի հունի մէջ պահելու համար գրական լեզուն:

Նպատակ չունենք սպառելու բոլոր այն բազմաթիւ խնդիրները, որոնք լուրջ հետազոտութեան նիւթ պէտք է լինեն համեմատական քերականութեան մէջ, որպէս զի լեզուն, կանգնած պատմական հողի վերա, յառաջանայ անարգել իր իսկ մշակած սկզբունքներով եւ ոչ հնի եւ նորի վերա հիմնած, հակասական կանոններով: Պ. Արեղեան

կատարել է այն ինչ որ սպասելի էր վաղուց: Քննելի նիւթերն այժմ դասաւորւած են դէմ յանդիման եւ մատչելի լեզւի միութեան եւ մաքրութեան նախանձախնդիրներին:

Պէտք է զգուշանալ սակայն եւ չկարծել որ արեւելեան եւ արեւմտեան գրական լեզուներին վերագրած ձեւերը անանցանելի խրամատով են բաժանւած: Արեւելեանը վերադասում է — ից բացառակամ չէ, բայց այդ չէ նշանակում որ նրան խորթ է — է բացառականը: Նոյնը եւ արեւմտեանի համար: Մամուլի ղեկավարները պարտք են համարում, յանուն բարբառների մաքրութեան, ուղղել արեւելեանը ըստ արեւելեանի եւ արեւմտեանը՝ ըստ արեւմտեանի: Այս չէ տանում դէպի մի գրական լեզու ունենալու բաղձալի տենչանքին: Ողբացեալ Օհան Կարօն դանդաղութեամբ էր որ ընկերակիցներն իրեն յանդիմանում են որ կրաւորականի — ուեցաւ վերջաւորութեան փոխարէն դործ էր անում —ուեց: Եթէ գաւառական գրողների ձայնը այսպէս պիտի խեղդւի ի նպաստ դասագրքերում աւանդւած քերական կանոնների, գրական լեզուն կը շարունակէ մնալ իր կիլիկեան հին ձորձի մէջ: Դպրոցական քերական ձեռնարկները պէտք է լինեն առաջնորդներ եւ ոչ բռնակալներ հանդէպ մի լեզւի որի ձեւաբանական յեղաշրջումը դեռ իր լրումն չէ ստացել եւ մանաւանդ պէտք է խրախուսեն այն հակումները որ տանում են դէպի գրական լեզուների միութիւն:

Պ. Ա. Արեղեանի աշխատութիւնը զգալի թերութիւն չունի եթէ այդպիսին չհամարենք ճապաղութիւնը եւ մանր-մունր սխալները: Կան աւելորդաբանութիւններ: Յաճախ յիշում է գաւառական կամ գոեհիկ ձեւեր, որ ներքի է միմիայն այն դէպքում երբ ծառայում են որ եւ է բացատրութեան, պարզաբանութեան: Երբեմն առաջարկում է կանոններ որ անհիմն են եւ նիւթն էլ չէ պահանջում: Օրինակ, գ, ս, շ սովորաբար հնչում են բառերի մէջերում մեր՝ զը, ըս, ըշ, ինչպէս զգալի, սքանչելի, շտեմարան, մերթ՝ զը, սը, շը, որպէս զլանալ, սրահ, շքեղ: Արեղեանի կարծիքով, առաջին հնչումը բացատրելու է նրանով որ յիշեալ տառերը գրւած են փակածոյ (verschlusslaute) կոչւած բաղաձայների առաջ, իսկ երկրորդ դէպքում՝ ոչ փակածոների: Սակայն ք փակաձայն է եւ շքեղ-ի մէջ արտասանւում է շքեղ եւ ոչ ըշքեղ, նոյնպէս պ, սըփոել, սըպրտել, սըպաս, սըքեմ եւ այլն բառերի մէջ, ինչպէս եւ կ, սըկեմ: Հետեւապէս կանոնը սխալ է. եւ միթէ՞ պէտք կայ պարտադրելու որ ըզ կամ զը հնչեն. իսկ եթէ մէկն արտասանէ առանց ը-ի, skanceli, shtemaran, արդե՞օք յանցանք դործած կը լինի: Ոչ. մեր նախնիք հնչում էին սփանչելի առնց ը-ի որպէս եռամանկ բառ, ինչպէս երեւում